

גן לאומי בית שערים: סודות במערות

בית שערים הייתה עיירה קטנה ומנומנמת עד המאה השנייה לספירה, אז בחר רבי יהודה הנשיא להתיישב בה עם הסנהדרין והפך אותה למרכז רוחני וכלכלי משגשג. עשרות מערות הקבורה שנתגלו במקום עם השנים, הכתובות, העיטורים והתחריטים שופכים אור על חיי היהודים בתקופת המשנה והתלמוד. בקרוב ייפתח באתר מתחם חדש: "מערת המנורה"

פתחה של אחת המערות. זייד פנה עם הממצאים ליצחק בן צבי, מי שהיה לימים נשיאה השני של מדינת ישראל. בן צבי ביקש מה"חברה לחקירת ארץ ישראל ועתיקותיה", בראשותו של פרופ' בנימין מזר, לפתוח בחפירות במקום. החברה החלה לחפור בשיפולי המדרון המערבי, ולאחר מכן במדרון הדרומי והצפון מזרחי.

כאן התגלו מערה מס' 11 והמוזוליאום שלה, הכולל רצפת פסיפס מרשימה וגילופי אבן מדהימים מהמיתולוגיה היוונית, שחלקם מוצג במרכז האור קולי באתר. כמו כן התגלה במקום לוח שיש ועליו חרותה כתובת ביוונית, שבין היתר כתוב בה: "... אוי לי בבית שערים שלי...". כך ידעו בוודאות החוקרים כי זוהי בית שערים העתיקה. חפירות אלו נמשכו עד 1940 והתחדשו על ידי החברה שנית בשנים 1953-1957, אלא שאז כבר עמד בראשה פרופ' נחמן אביגד. במשך ארבע עונות חפירה נחשפו מערכות קברים שמוספרו על ידי הארכיאולוגים כמערות 12-21.

כך במהלך שנות החפירה התגלו ממצאים יהודיים מרהיבים כגון 30 מערות קבורה, בית כנסת, בית בד, קברו המשוער של רבי יהודה הנשיא, בסיליקה, כתובות ועיטורים. בסך הכול התגלו עד היום כ-30 מערכות תת-קרקעיות של קברים.

התגליות הארכיאולוגיות המרשימות פתחו בפני החוקרים צוהר נרחב לתקופת המשנה והתלמוד. כאן, באזור הגליל התחתון המערבי, במדרונות הגבעות העשויות סלע קרטוני רך, חצבו תושבי בית שערים העתיקה בכישרון אמנותי

צילום: דורון ניסים. "המנורה" לאחר שימור. מערת הארונות בגן הלאומי בית שערים

כתיבה: רויטל וייס

העם היהודי בתקופת המשנה והתלמוד. סיפורו של בית שערים לא סופר כולו והוא עדיין ממשיך ומתגלה לנו טיפין טיפין. הגבעות המקיפות את הגן הלאומי כמו שומרות על אוצר, עדיין לא אמרו את כל דבריהן וישנם לא מעט סיפורים שעדיין חבויים להם בתוך האדמה.

ממצאים יהודיים מרהיבים

משלחות החופרים הראשונות הגיעו לאזור בית שערים כבר בשנת 1876. קלוד קונדר סקר את מערות הקבורה מטעם הקרן הבריטית לחקר ארץ ישראל, אך העלה בידיו ממצאים דלים. התפנית התרחשה בשנת 1936, אז גילה שומר אדמות הקק"ל, אלכסנדר זייד את

גן לאומי בית שערים ממוקם בין כביש 722 לכביש 75, סמוך לקריית טבעון. הבאים מדרום יבחינו מרחוק, מיד בעוברם את צומת התשבי, בפסלו של אלכסנדר זייד, השומר המפורסם, הממוקם ממערב לכביש. כבר בירידה אל הגן הלאומי, כשמשני הצדדים מזדקפת לה שורת עצי ברוש מדהימה המוליכה את המבקרים מטה אל בטן האדמה, אפשר לחוש באווירה הקסומה העוטפת את המקום. תחילה נגלים רק פתחי המערות הטבולים בירק ומוקפים במדשאות גדולות. אולם בהמשך, כאשר נכנסים פנימה אל בטן המערות, נחשף בפנינו סיפורו המדהים של האתר, שהוא למעשה סיפורו של

מדשאות ופריחה מרהיבה מסביב למערת התת-קרקעית

גן לאומי מסביב בית שערים והשטחים הפתוחים

האנדרטה לזכר אלכסנדר ז'יד בלב השטחים המקיפים את הגן הלאומי בית שערים

השביל המוביל אל מערת המנורה

כדי לכלכל בה את תושבי הגליל. על פי תיאורו, בית שערים שוכנת במרחק של שישים סטאדיות (11.1 ק"מ) מסימוניה, היא תל-שמרון, ועשרים סטאדיות (3.7 ק"מ) מגבע עיר הרוכבים, שמזוהה כיום כתל-שוש, סמוך למשמר העמק.

השם בית שערים נזכר בתלמוד גם בנוסח "כפר שערים" ובארמית "בית-שריין" או "בית שריין". לפי סברה אחת, יש לקרוא למקום בית שעורים, כאשר הכוונה היא למשפחת כוהנים בישראל הנזכרת במקרא ואשר נדדה עם כל משמרות הכוהנים אל הגליל אחרי חורבן בית המקדש השני. היישוב נזכר לראשונה בתלמוד כיישוב יהודי חקלאי וכמקום מושבו של התנא רבי יוחנן בן נורי, שחי במחצית הראשונה של המאה השנייה.

בעקבות מרד בר כוכבא (135-132 לספירה) הפכה יהודה לקולוניה רומית וירושלים נהפכה לעיר אלילית רומית אשר נקראה בשם "איליה קפיטולינה". בשל הפיכתה לעיר פגאנית, יהודים לא יכלו להמשיך ולגור בירושלים ובסביבותיה, ולכן החלה נהירה המונית של יהודים, ובין היתר תלמידי חכמים, אל הגליל, שם הם יכלו ללמוד תורה ולנהל אורח חיים יהודי. מסיבה זו מרכז כובד החיים הדתיים, הלאומיים והרוחניים בארץ עבר מיהודה אל הגליל.

נקודת ציון חשובה בהפיכתה של בית שערים לעיר מרכזית התרחשה כעבור שנים, כאשר רבי יהודה הנשיא עבר אליה יחד עם הסנהדרין ובית מדרשו משרעם.

מאז שונו פני המקום. מעיירה קטנה ולא משמעותית, שעיקר עיסוקה באותן השנים היה חקלאות, הפכה בית שערים לעיירה תוססת ומשגשגת.

בימיו של "רבי" הגיע היישוב כאן לשיא גדולתו. לכאן הגיעו כל נכבדי העם וחשובי הקהילה אשר היה להם עניין ב"רבי" הן מהבחינה המדינית-כלכלית (שכן קשריו

מערכות קברים מסועפות ומפוארות, שבהן נקברו נכבדי העם ועשיריו.

באתר זה מתגלים במלוא הדרם שערי אבן מעוטרים, שכמו מפרידים בין שלוות הנוף במקום לעולם התת-קרקעי הקסום שבתוך המערות. ככל שמעמיקים פנימה מתגלים אולמות ופרוזדורים, ארונות קבורה וכתובות עתיקות. למעשה, בית שערים הנו אתר הקבורה היהודי המדהים ביותר שנתגלה עד כה בישראל ובו נקברו יהודים עשירים וחשובים במאות הראשונות לספירה. המוכר מביניהם הוא רבי יהודה הנשיא, שכונה בפי כול "רבי", מי שהיה ראש הסנהדרין, המנהיג המדיני-רוחני של העם היהודי בארץ ישראל בתקופת המשנה, עורך וחותם המשנה, שעל פי ההערכה קבור במקום.

בזכות ה"רבי"

לפי חוות דעתם של ההיסטוריונים והארכיאולוגים, בית שערים יושבה לראשונה במאה התשיעית לפני הספירה בימי ממלכת ישראל. ההערכה היא כי שטח זה היה שייך בעבר לבית חשמונאי, כחלק ממערכת צפופה של יישובים, אשר בקרבם עברו דרכים ראשיות מחוף הים מזרחה. אולם בית שערים עצמה לא הייתה מקום מעבר חשוב.

העיירה בית שערים נזכרת בפעם הראשונה בכתב מחוץ לתלמוד בשם Be'sara אצל יוסף בן מתתיהו.

בן מתתיהו מתאר אותה בספרו כעיירה בדרום הגליל, על גבולו של מחוז עכו, אשר הייתה בשלהי תקופת בית שני חלק מרכזי מ"אחוזות המלך" בעמק יזרעאל, שהיו ברשותה של המלכה ברניקי, היא בתו של אגריפס הראשון שהיה מבית הורדוס ("חיי יוסף", כ"ד).

התקופה היא תקופת טרום המרד הגדול ברומאים. בן מתתיהו, שפיקד על הגליל בימי המרד הגדול, החרים את התבואה הרבה שנאספה באסמי בית שערים

על פי הממצאים, הכתובות והעיטורים באתר, אנו למדים כי יהודים הובאו לקבורה בבית שערים ממרחקים עצומים: מאנטיוכיה, תדמור ועד חמייאר, היא תימן של היום, מה שמעצים את הפליאה כיצד בתקופה הקדומה ההיא הגיע שמו של רבי יהודה הנשיא לקצוות עולם. לצד אותם תבליטים, כתובות ועיטורים, ישנם גם עשרות תבליטי מנורה, אשר הפכה לסמל העם היהודי. כך התפתחה לה, למעשה, תעשיית קברים במקום: חוצבי קברים, סתתים, חרטים וקברנים.

חיקוי מנהגים זרים

הכתובות הפזורות על כותלי המערות התת־קרקעיות, העיטורים והתבליטים הרבים שופכים אור על חיי היום יום של היהודים באותה תקופה. בעזרת הכתובות אנו למדים על עיסוקי הנקברים ועל מעמדם החברתי והכלכלי. בנוסף, ניתן לראות את ההשפעה התרבותית הזרה שהייתה על היישוב, השפעה שבאה לידי ביטוי בשמות הנקברים ובמנהגי הקבורה שלהם, מנהגים המחקים את מנהגי התרבות הרומית שהייתה נהוגה במקום. למשל: קבורה עם תכשיטים וקבורה בסרקופגים.

בין הכיתובים נמצאו גם כתובות המנסות להרחיק שודדי קברים מלבזוז אותם. מדוע היה צורך לבזוז? על פי ההלכה היהודית אין קוברים עם תכשיטים, אלא שכאמור, רבים הושפעו אז מהמנהג הרומי וביקשו להיקבר עם תכשיטים. לכן גם הייתה קיימת התופעה של שוד קברים, וקרובי הנקברים דאגו לכתוב על קירות המערות כתובות אזהרה לפרוצים. למשל: *"כל מן דיפתח הדא קבורתה, ימות בסוף ביש..."*

למראה הכתובות והקברים ניתן להניח כי הייתה קיימת פתיחות רבה לתופעה של חיקוי מנהגים זרים. ההתייחסות הסלחנית בתקופה זו לתופעת חיקוי התרבות הזרה מתבטאת

עבורו עוד בימי חייו, ככתוב: *"רבי שוכב לו בציפורי ומקום מוכן לו בבית שערים"*. רבי הובא לקבורה בבית שערים במסע הלוויה, אשר מסופר עליו כי כאשר יצא מציפורי, עבר על פני 18 בתי כנסת ואסף מלווים רבים למסעו האחרון. באגדה כתוב כי מאחר שהיה זה ביום שישי, ומסע הלוויה היה כה ארוך כך שראשון המלווים הגיע כבר לבית שערים ואחרון המלווים טרם עזב את ציפורי, או אז עמדה השמש דום ולא שקעה עד שאחרון המלווים הגיע לביתו לערוך את השבת. רק אז שקעה השמש. היום שבו הובא רבי יהודה הנשיא לקבורה בבית שערים הנו נקודת ציון שנייה וחשובה בהיסטוריה של המקום. כי מאותו יום הפך בית העלמין הרגיל של היישוב למקום מקודש. למעשה, הוא הפך לבית העלמין המרכזי של העולם היהודי בתקופת המשנה והתלמוד, נקרופוליס (גם בגלל האיסור להיקבר בהר הזיתים), ואליו הגיעו והובאו לקבורה רבים מאמידי הארץ והעולם היהודי, שביקשו להיקבר בסמוך ל"רבי".

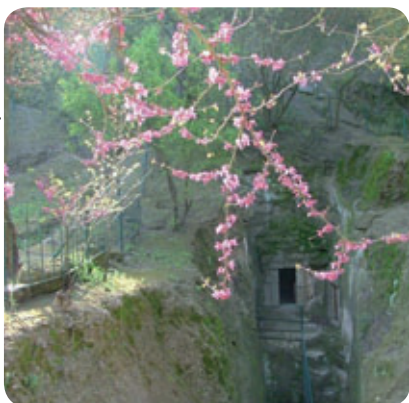
האישיים עם השלטונות הביאו לידי שגשוגו הכלכלי) והן מהבחינה הרוחנית ("רבי" היה המנהיג הדתי הדגול שריכז סביבו את המרכז היהודי־רוחני של העם היהודי בארץ).

מועד הגעתו המדויק של רבי יהודה הנשיא לבית שערים לא ידוע, אולם היסטוריונים משערים כי זה היה בתקופת מלכותו של אנטונינוס קיסר, שהיה חברו הטוב של "רבי". בתלמוד נאמר כי "רבי" קיבל עיירות וכפרים רבים בארץ מחברו הקיסר, וייתכן מאוד שבית שערים הייתה אחד מהמקומות הללו, כיוון שהייתה שייכת בעבר ישירות לבית המלוכה היהודי.

בית העלמין המרכזי של העולם היהודי

ב־17 השנים האחרונות לחייו שהה "רבי" בציפורי מסיבות בריאותיות. על פי המוזכר בתלמוד, הוא עבר לשם בשל מיקומה הפיזי הגבוה יותר של ציפורי ובשל האוויר הצלול שבה, שהיטיב עם בריאותו. למרות זאת, הוא נקבר בבית שערים, באחוזה קבר מיוחדת שהוכנה

גן לאומי בית שערים, בית גידול לכלילי חורשי ברקע: מערת המעלות

גוונים של עונות השנה בגן לאומי בית שערים

על הדלת רואים שרידי כתובת דלת אופיינית למערת קבורה בתוך מתחם מערות המנורה

כני קברים, מערת אל גיהנם

מאמצים רבים להציל ולשמר את המנורה ואת שאר השרידים הנדירים באתר. מתוך הכרה בדחיפות השימור של מתחם מערות 1-4 וההבנה כי הן נמצאות בסכנת הרס, דאגה רשות הטבע והגנים ליצור קשר עם יו"ר הכנסת לשעבר, מר ראובן ריבלין, על מנת לרתום אותו להצלת המערות. ריבלין ביקר במקום, התפעל מהמצאים היהודיים - הכתובות, העיטורים והמנורות שנחשפו בפניו - והקצה באדיבותו תקציב מיוחד לשימור המנורות בבית שערים.

בביקורו קשר יו"ר הכנסת דאז את הכנסת לבית שערים בשנית והפכה ל"אתר הבית" של כנסת ישראל. אחרי הכול, בית שערים, אשר בה ישבה הסנהדרין, שתפקדה כמו הכנסת של היום, ובראשה עמד רבי יהודה הנשיא בתפקידו כיו"ר הסנהדרין, הינה נכס לאומי למורשת העם היהודי. כאן גם נמצא את המנורה, שהיא סמל המדינה. לכן מן הראוי לחפור את העיר בית שערים אשר בראש הגבעה ואשר טרם נחפרה, ולגלות את צפונותיה.

בחודש אפריל מתכננת רשות הטבע והגנים לפתוח את מתחם מערות 1-4 לביקורי קהל. המתחם נקרא כיום "מערות המנורה" והוא טומן בחובו עוד הרבה סיפורי מורשת יהודית שטרם התגלו, באותן גבעות עגולות העוטפות את הגן הלאומי בית שערים. לפרטים 3639*.

* הכותבת היא מנהלת גן לאומי בית שערים - רשות הטבע והגנים

למשל, בכתובת על משקוף מערת קבורה, שבה חרות השם "סוקרטס". ליד השם מופיע תבליט של פני אדם ולידו מנורה, כאילו רוצה לומר: אמנם שמי אינו יהודי - סוקרטס, ואלה הם תווי פניי, אך הנה המנורה, אני בכל זאת יהודי. או הכתובת: "כאן קבורה תיאודיסייה, זו המכונה גם שרה, מצור".

הסיפור שלא נגמר

בית שערים נחרבה בעת המרד נגד הקיסר גאלוס, בשנת 352 לספירה. בשנות החמישים של המאה העשרים קיבל לידיו אדריכל הנוף ליפא יהלום ז"ל את תכנון האתר ועיצובו לקראת פתיחתו לציבור הרחב, והוא אף זכה על כך בפרס ישראל.

לא כל השטח שנחפר ונחקר נפתח לביקורי קהל. כאמור, עדיין לא סופר כל הסיפור של בית שערים, ועדיין קיים מתחם של מערות אשר מוספר ונקרא על ידי הארכיאולוגים "מערות 1-4", שלמעט פעולות של ניקוי עפר מתוכן טרם נגעה בהן יד אדם מטפחת. לעומת זאת, פגעי הטבע וידי אדם עשו בהן שמות. השנים שבהן עומדות מערות תת-קרקעיות אלו - החובקות ועוטפות בתוכן סיפורי מורשת יהודית - חשופות לתהליכי בלייה, לחוס, לקור, למים ולרוח, לא היטיבו עמן. שורשי עצים החודרים לתוכן מאיימים לפוררן לגמרי עם השנים, וגם מעשי ונדליזם פגעו בהן קשות.

אולם עושר המוטיבים היהודיים שבמתחם מערות 1-4 הלא יסולא בפז הופך אותן לנכס ארכיאולוגי הן ברמה הלאומית והן ברמה הבין לאומית. על כן נעשים

על פי הממצאים, הכתובות והעיטורים באתר, אנו למדים כי יהודים הובאו לקבורה בבית שערים ממרחקים עצומים: מאנטיוכיה, תדמור ועד חמייאר, היא תימן של היום